

Agnieszka Matusiak

Przestrzenie sakralne jako znaczący element atrakcyjności turystycznej Cieszyna

Ekonomiczne Problemy Usług nr 66, 209-221

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AGNIESZKA MATUSIAK

Uniwersytet Śląski

PRZESTRZENIE SAKRALNE JAKO ZNACZĄCY ELEMENT ATRAKCYJNOŚCI TURYSTYCZNEJ CIESZYNA

„«Mojżesz, Mojżesz!» On zaś odpowiedział: «Oto jestem». Rzekł mu [Bóg]:
«Zdejmij sandały z nóg, gdyż miejsce, na którym stoisz, jest ziemią świętą»¹.

Wstęp

Określanie i definiowanie przestrzeni jest zasadniczą kwestią dla orientacji człowieka w świecie. Doświadczenie człowieka religijnego dzieli świat na dwie przestrzenie – *sacrum* i *profanum*. Granicę wyznaczającą przejście z jednej przestrzeni do drugiej mogą stanowić przedmioty, znaczenia i miejsca będące zarazem środkami lub symbolami przejścia. Mogą to być drzwi świątyni, próg domostw, bowiem podział świata na te dwa rodzaje przestrzeni nie odnosi się jedynie do obszaru świątyń.

„Sposób pojmowania i nazywania przestrzeni oraz orientowania się w niej jest jednym z podstawowych przejawów kultury w każdej społeczności”². Jednocześnie sposób wyznaczania, definiowania i dzielenia przestrzeni egzystencjalnej nie jest jednorodny.

Różnie desygnują poszczególne obszary wyznawcy religii żydowskiej, chrześcijańskiej, islamskiej czy buddyzmu. Antoni Jackowski ujmuje w następujący sposób koncepcję *sacrum*: „Obejmuje kategorie rzeczy i działań wydzielonych

¹ *Księga Wyjścia, Pismo Świète Starego i Nowego Testamentu*, Wyd. Pallottinum, Poznań 2000, s. 80.

² V. Feglova, *Pojmowanie przestrzeni lokalnej w aspekcie antropologicznym. Wyniki badań przeprowadzonych w kilku wsiach środkowej Słowacji*, w: *Studia etnologiczne i antropologiczne*, t. 5, *Miejsca znaczące i wartości symboliczne*, red. I. Bukowska-Floreńska, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 15.

przez określoną społeczność jako święte i w związku z tym podlegające czci religijnej”³. Sfery *sacrum* i *profanum* stanowią część kultury i jako takie stanowią przedmiot zainteresowania między innymi antropologów, kulturoznawców, religioznawców i socjologów. Praca niniejsza stanowi dodatkowy przyczynek do istniejących już opracowań i jest próbą określenia roli i miejsca przestrzeni sakralnej wśród elementów stanowiących o atrakcyjności turystycznej danego obszaru, a w tym przypadku polskiego Cieszyna (zabytki czeskiego Cieszyna nie stanowią tu przedmiotu zainteresowania).

1. Przestrzeń sakralna chrześcijaństwa i judaizmu w obszarze wielokulturowego Cieszyna

Wielokulturowy charakter Cieszyna to obecnie ogromny atut tego miasta. Samodzielne księstwo piastowskie było atrakcyjnym miejscem do osiedlania się różnych narodowości. Żydzi, którzy przybyli do Cieszyna między innymi ze względu na jego dogodnie położenie na szlakach handlowych, dotarli do miasta już prawdopodobnie w okresie średniowiecza, choć pierwsze informacje na ich temat pochodzą dopiero z I połowy XVI w. Społeczność ta brała żywy udział w życiu Cieszyna i w znaczący sposób wpływała na jego specyfikę zarówno w czasach panowania Piastów cieszyńskich, w dobie monarchii austro-węgierskiej, jak i w okresie międzywojennym.

Integracja i pokojowe egzystowanie różnych wyznań to specyfika Śląska Cieszyńskiego. Kiedy na obszar ten, będący wówczas we władaniu króla Czech jako lenno książąt cieszyńskich, dotarła nauka Marcina Lutra, została ona przyjęta bez większych przeszkód, a proces przechodzenia na ewangelicyzm, głównie przez mieszczan i chłopów, odbywał się zazwyczaj pokojowo, choć należy zaznaczyć, że w późniejszym okresie protestantów zamieszkujących te tereny nie ominęły represje i prześladowania.

Położenie Śląska Cieszyńskiego na styku zmieniających się państw i graniczących ze sobą narodów powodowało przemieszczanie się różnorodnych grup etnicznych, a po reformacji – także wyznaniowych.

Każda z żyjących na terenie Cieszyna wspólnot posiadała szczególnie ważne dla siebie miejsca. Chrześcijanie, a dokładnie wspólnoty katolickie, które od okresu wczesnego średniowiecza wznosiły na tym terenie świątynie, zaznaczali w przestrzeni miasta od początku jego istnienia swoją przestrzeń *sacrum*, miejsca dla nich święte.

Jednakże koncepcję miejsca świętego w jasny sposób definiuje zapisany i skodyfikowany dopiero w 1917 roku Kodeks Prawa Kanonicznego. Obowiązujący

³ A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata*, Kraków 2003, s. 24.

obecnie zapis pochodzi z roku 1983 i określa miejsce święte, jako „to, które przez poświęcenie lub błogosławieństwo, dokonane według przepisów ksiąg liturgicznych, przeznaczają się do kultu Bożego lub na grzebanie wiernych”⁴.

Inaczej przestrzeń *sacrum* postrzegają kościoły ewangelickie. Oparcie wyznania o zasady: *sola scriptura* – jedynie Pismo; *solus Christus* – jedynie Chrystus; *sola verbo* – jedynie Słowo; *sola gratia i sola fide* – jedynie łaska i jedynie wiara oraz podkreślanie w doktrynie protestanckiej indywidualnej relacji człowieka z Bogiem, nazywanej powszechnym kapłaństwem wiernych, spowodowało, że koncepcja miejsca świętego nie jest w żaden sposób narzucona ani też dokładnie określona. „Dla wierzącego ewangelika miejscem świętym jest to, w którym odczuwa szczególną transcendencję, bliskość Boga”⁵. Jednocześnie istotę ewangelickiej koncepcji świątyni wyjaśniają słowa przypisywane Marcinowi Lutrowi⁶: „Dom Boży jest tam, gdzie dźwięczy Słowo Boże – obojętnie: w kościele, w domu, w lesie czy na moście, tam zaś, gdzie Słowa Bożego nie ma, nie ma też i Boga, choćby Mu się Dom wzniosło, nie wiadomo jak wielki”, a miejsca, takie jak: kościoły, katedry, kaplice, sale modlitewne, tworzone są ze względu na potrzeby wiernych – dla głoszenia Słowa Bożego i sprawowania sakramentów.

Dla wyznawców judaizmu synagoga i domy nauki są miejscami szczególnie ważnymi. Należy jednak rozróżnić ich znaczenie. Domy nauki służą studiowaniu Pisma, ale również innym celom: czasem dają schronienie, są miejscem, w którym spożywane są posiłki, natomiast synagoga jest miejscem szczególnym, przede wszystkim ze względu na to, że przechowywana jest w niej Tora. Istotnym obszarem są również cmentarze. Każda z gmin dba o to, aby pogrzeb był dokonywany zgodnie z żydowskim prawem oraz o nienaruszalność miejsca pochówku.

2. Przestrzenie sakralne Cieszyna

Wydarzeniem, które w znamienny sposób wpłynęło na całe dzieje Polski, był chrzest Mieszka I. Fakt ten wpłynął nie tylko na zmianę sytuacji politycznej, ale

⁴ Kan. 1205, Kan. 1212 – „Miejsca święte tracą poświęcenie lub błogosławieństwo, gdy zostaną w znacznej części zniszczone lub przeznaczone na stałe do użytku świeckiego; dekretem kompetentnego ordynariusza bądź też faktycznie”, *Część III. Miejsca i czasy święte, Kodeks Prawa Kanonicznego*, Wyd. Pallottinum 1984, s. 479.

⁵ J. Szczepankiewicz-Battek, *Koncepcja miejsca świętego w teologii protestanckiej*, w: *Turystyka religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, s. 79.

⁶ Cyt. za: K. Macura, *Architektura Kościoła Jezusowego w Cieszynie kościołów siostrzanych*, praca magisterska, Chat, Warszawa 1986, maszynopis, s. 71, w: J. Szczepankiewicz-Battek, *Koncepcja miejsca świętego w teologii protestanckiej*, w: *Turystyka religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, s. 80.

spowodował zmiany społeczne, stopniowy rozwój architektury sakralnej oraz – w późniejszym okresie – rozkwit sztuki o takiej tematyce.

W przypadku Cieszyna o tradycjach wznoszenia świątyń chrześcijańskich można mówić z pewnością począwszy od wieku XI, kiedy to została wybudowana kaplica pod wezwaniem Świętych Mikołaja i Waława. Murowana rotunda-kaplica jest jednym z najstarszych zachowanych w Polsce tego typu obiektów.

Początkowo pełniła ona rolę kaplicy-grodu wzniesionego na Górze Zamkowej (kaplica kasztelana), służyła także mieszkańcom podegrodzia. Wraz z powstaniem w 1290 roku Księstwa Cieszyńskiego i wzniesieniem przez Piastów murowanego zamku gotyckiego rotunda została włączona w system budowli zamkowych. Jednocześnie wtedy nastąpiła pierwsza jej przebudowa. Zastąpiono romańskie okna gotyckimi, podniesiono poziom posadzki. W 1484 roku rotunda uległa uszkodzeniu podczas pożaru, który zniszczył jej dach i wyposażenie⁷.

W roku 1653, wraz ze śmiercią Elżbiety Lukrecji, wygasła linia Piastów, a rotunda straciła charakter kaplicy zamkowej. Od tego momentu romański zabytek był używany jako magazyn narzędzi do tzw. sądów bożych, broni, zaś nabożeństwa odbywały się w nim jedynie sporadycznie. W 1839 roku arcyksiążę Karol Habsburg przystąpił do przebudowy zamku na letnią rezydencję. Równocześnie rotundzie nadano klasycystyczny wygląd, zgodny z wystrojem przebudowanego zamku, i w takiej formie pozostała ona aż do czasów II wojny światowej, kiedy to podjęto pierwsze działania mające na celu przywrócenie pierwotnego wyglądu świątyni. Po wojnie, w latach 1947–1955 przeprowadzono dalsze prace rekonstrukcyjne, a działania mające na celu uzyskanie stanu zbliżonego do pierwotnego układu trwają po dziś dzień⁸. Rotunda cieszyńska to budowla orientowana, składająca się z okrągłej nawy oraz wyodrębnionej na rzucie półkola absydy, usytuowanej od strony wschodniej. Grubość muru nawy oraz absydy jest taka sama z wyjątkiem odcinka północnego, gdzie mur poszerzono, co służyło umieszczeniu w jego wnętrzu schodów prowadzących na emporę, znajdującą się od strony zachodniej. Wykonana we wnętrzu nawy empora stanowi o unikatowości cieszyńskiej rotundy. Po stronie południowej empory w ścianie nawy znajduje się nisza po otworze drzwiowym wychodzącym bezpośrednio na emporę, co może świadczyć o połączeniu rotundy służącej jako kaplica zarządcy grodu z palatium będącym siedzibą reprezentacyjno-mieszkalną⁹.

Rotunda wraz z całym kompleksem znajdującym się na Górze Zamkowej stanowi jedną z największych atrakcji Cieszyna, jednak nie jedyną.

⁷ Por. red. J. Chlebowczyk, *Cieszyn, Zarys rozwoju miasta i powiatu*, Wyd. „Śląsk”, Katowice 1973, s. 83–85 oraz J. Spyra, *Via Sacra*, Biuro Promocji i Informacji Urzędu Miejskiego w Cieszynie, Cieszyn 2008, s. 22–23.

⁸ Ibidem, s. 24–28.

⁹ *Cieszyn, Zarys...*, op.cit., s. 85.

U stóp Góry Zamkowej znajduje się inny cenny zabytek sakralny. To kościół pod wezwaniem św. Jerzego. Pierwotnie była to kaplica pod wezwaniem św. Trójcy i św. Jerzego przy przytułku dla biednych mieszczan, i istniała już na początku XIV w. Od początku wieku XVIII kaplica przyjęła funkcje kościoła filialnego pod wezwaniem św. Jerzego i 10 tysięcy Męczenników. Jednonawowy gotycki kościół był wielokrotnie przebudowywany, jednak mimo tego nadal można zaobserwować elementy typowe dla tego okresu: nawę nakryto sklepieniem krzyżowo-kolebkowym, a prezbiterium krzyżowo-żebrowym; zwornik żeber ozdobiono tarczą z orłem piastowskim, do nawy i zakrystii prowadzą gotyckie portale ostrołukowe. Zachowały się także niewidoczne dla wiernych i zwiedzających fragmenty gotyckiej polichromii z połowy XV wieku, które znajdują się w części strychowej ponad sklepieniem nawy¹⁰.

Gotyckie cechy zachowały się także w innej świątyni – w kościele pod wezwaniem św. Trójcy powstałym w 1594 roku na miejscu drewnianej kaplicy przy-cmentarnej. Epidemia dziesiątkująca mieszkańców Cieszyna z końcem XVI wieku sprawiła, że zabrakło miejsca na grzebanie ciał. Księżna Katarzyna Sydonia podarowała więc miastu tereny zakupionych ogrodów i w ten oto sposób poza murami miasta znalazło się miejsce dla pochówku ponad 3 tys. ofiar zarazy. Kościół, który powstał dzięki staraniom księżnej Katarzyny oraz protestanckiej społeczności Cieszyna, został w rękach ewangelików do roku 1653. Rok później świątynia została przejęta przez komisję religijną i stała się kościołem filialnym cieszyńskiego kościoła parafialnego. Kościół ma cechy architektury gotycko-renesansowej i, co ciekawe, zachował pierwotny charakter. Poza dobudową murowanej wieży i kaplicy Wildaua (ewangelickiego burmistrza) nie był przekształcany, a jeśli pojawiały się jakieś modyfikacje, to dotyczyły one raczej wnętrza. Znajdujący się w otoczeniu cmentarz, na którym został pochowany m.in. Leopold Jan Szersznik¹¹, został zlikwidowany na początku XX wieku¹².

Świątynią, która posiada równie ciekawą historię, jest kościół przyklasztorny Konwentu Zakonu Braci Miłosiernych (bonifratrów) pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Klasztor i szpital zostały założone z fundacji barona Adama Borka z Tworkowa i Roztropic, marszałka Księstwa Cieszyńskiego. Budowę zespołu rozpoczęto w roku 1697, z tym że budowa kościoła trwała do roku 1719. Ozdobą klasycystycznej świątyni jest barokowe wyposażenie wnętrza: późnobarokowy ołtarz główny z 1743 roku z godłem zakonu Bonifratrów (jabłko granatu) oraz rokokowymi dekoracjami i figurami św. Elżbiety i św. Jadwigi, wykonany

¹⁰ J. Spyra, *Via...*, op.cit., s. 33–39.

¹¹ Leopold Jan Szersznik – wybitny cieszyńianin, jezuita, pedagog, twórca biblioteki i muzeum w Cieszynie. Szerzej w: J. Spyra, *Ksiądz Leopold Jan Szersznik – życie i działalność*, w: *Towarzystwo Jezusowe na Śląsku Cieszyńskim. Studium ekumeniczne*, red. ks. Józef Budniak, ks. Karol Moroz, WAM Kraków 2005, s. 165–177.

¹² Por. J. Spyra, *Via...*, op. cit., s.47–60.

przez Johanna Geoga Lehnerta z Opawy. W centrum ołtarza znajduje się obraz Wniebowzięcia Matki Boskiej autorstwa Antona Ernsta Beyera z Opawy. Późnobarokowe wyposażenie uzupełniają jeszcze dwa ołtarze boczne: z lewej strony św. Jana Bożego z rzeźbami św. Jana Nepomucena i św. Jana Sarkandra, natomiast z prawej strony ołtarz św. Jana Grande z rzeźbami św. Augustyna i św. Karola Boromeusza. Całość wnętrza uzupełnia rokokowa ambona z posązką Michała Archanioła¹³.

Bracia prowadzili pierwszą w Cieszynie obsługiwaną przez fachowców aptekę i z powodzeniem leczyli chorych w przyklasztornym szpitalu. Ponadto zgromadzili znaczący księgozbiór, który stanowi najstarszą cieszyńską bibliotekę. Działa ona nieprzerwanie do roku 1694, czyli od momentu ufundowania klasztoru w Wędryni, skąd bonifratrzy przenieśli się do Cieszyna. Początkowo na księgozbiór składało się kilka woluminów, głównie o tematyce medycznej i teologicznej. Planowane gromadzenie zbiorów rozpoczęło się w XIX wieku. Według katalogu sporządzonego w latach 30. XX w., biblioteka oo. bonifratrów obejmowała 1 539 dzieł, spośród których pięć wydanych zostało w wieku XVI, jednaście w XVII, a 110 w XVIII w. Reszta książek nie była datowana bądź też pochodziła z XIX i XX w. Część dzieł została zniszczona w czasie II wojny światowej, a obecnie biblioteka cieszyńskiego Konwentu Braci Miłosiernych liczy w sumie ponad 3 tys. woluminów, z czego w zbiorze znajduje się około 1 700 książek dawnych, wydanych do połowy XX w. (z tego 194 to starodruki). Dodatkowo w archiwum znajduje się ok. 200 rękopisów, które zostały opracowane i poddane digitalizacji¹⁴.

Od XVIII w. aż po czasy współczesne w Cieszynie działa jeszcze jeden klasztor i szpital. W 1753 roku biskup wrocławski wydał zgodę dla Marii Frank na złożenie szpitala i klasztoru. Początkowo Zgromadzenie Sióstr św. Elżbiety dzięki ofiarom fundatorów wykupiło kamienicę na rynku wraz z ogrodem, w której jeden z pokoi zamieniono na kaplicę Matki Boskiej Bolesnej. W roku 1761 zakupiono sąsiedni budynek, który przebudowano na szpital dla kobiet. Niestety podczas pożaru w 1789 roku budynki doszczętnie spłonęły, a siostry musiały się przenieść do zameczku w Błogocicach. Ze względu na to, że obiekt był za mały, a na wybudowanie w ogrodzie klasztoru dodatkowego budynku nie godziły się władze miejskie, nabyto poza terenami miasta ziemię, na której w latach 1900–1903 wybudowano kompleks klasztorny z bogatą zewnętrzną neobarokową dekoracją¹⁵.

W przeciwieństwie do szpitala oo. bonifratrów, zlikwidowanego w połowie XX w., ośrodek prowadzony przez siostry elżbietanki został przejęty przez państwo i do 1967 roku działał jako szpital przeciwgruźliczy, natomiast po roku 1989 wrócił w ręce zakonne i obecnie funkcjonuje jako Szpital Sióstr Elżbietanek.

¹³ Por. Ibidem, s. 61–69.

¹⁴ <http://eog.kc-cieszyn.pl/index.php/content,55,,1/>, (10.12.2010).

¹⁵ Por. J. Spyra, *Via...*, op.cit., s. 71–77.

Główne skrzydło obejmuje zabudowania klasztorne oraz kaplicę pod wezwaniem św. Elżbiety, szpital znajduje się w dwóch skrzydłach bocznych. Kaplica wzniesiona w latach 1902–1903 w starowiedeńskim stylu neobarokowym ozdobiona została dwoma ołtarzami: głównym z figurami św. Elżbiety w otoczeniu ubogich, św. Jądwigi i św. Ludwika, oraz bocznym z obrazami przedstawiającymi św. Antoniego i Matkę Bożą z św. Franciszkiem.

Zaskakujące może wydawać się to, że w tak niewielkim mieście prężenie funkcjonowało tyle zgromadzeń zakonnych i że miały one tak ogromne znaczenie społeczne.

Kościół Świętego Krzyża to świątynia powstała dzięki staraniom jezuitów sprowadzonych do Cieszyna na polecenie Leopolda I. Kompleks powstał w wyniku przystosowania na potrzeby zakonu dawnych czterech domów oraz kaplicy książęcej. W latach 1703–1705 jezuita stali się właścicielami tychże czterech domów. Ich misja stała się rezydencją, mogli więc przystąpić do rozbudowy kaplicy, która w 1707 roku została przekształcona w kościół pod wezwaniem Świętego Krzyża.

W 1773 roku, po kasacie zakonu, cieszyńska rezydencja została sprzedana, a gimnazjum prowadzone przez zakonników przejęło państwo. Kościół został zamieniony na kościół gimnazjalny, a pieczę nad nim sprawował ks. Leopold Jan Szersznik, dzięki któremu w 1782 roku świątynia zyskała wieżę z hełmem, zwieńczonym latarnią¹⁶. Po tragicznym pożarze w 1789 roku kościół został odbudowany w stylu barokowym, a w roku 1794 ozdobiony późnobarokowym ołtarzem projektu Andreeasa Kaspara Schwigla. Renowację przeprowadzono powtórnie w 1862 roku oraz pod koniec XIX w., o czym informują stosowne tablice pamiątkowe.

Świątynią, która wzbudza zainteresowanie, jest także parafialny kościół pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Obecna świątynia znajduje się na miejscu założonego w XIII w. w Cieszynie klasztoru Dominikanów i wybudowanego w jego obrębie kościoła pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny. Kościół dominikański pełnił funkcję książęcej nekropolii i pierwotnie był budowlą romańską, jednakże z czasem rozbudowano obiekt w stylu gotyckim, powiększając go o prezbiterium dla zakonników i nawę dla wiernych. W 1544 roku kościół przeszedł w ręce protestantów (został zwrócony katolikom w roku 1611), a dominikanie przenieśli się do Oświęcimia. Podobnie jak inne obiekty uległ on zniszczeniu w największym pożarze Cieszyna, do którego doszło w 1789 roku. Po kasacie zakonu dominikanów ocalałe obiekty rozebrano (tylko jedno ze skrzydeł klasztoru zamieniono na probostwo), a sam kościół odbudowano w stylu barokowym. Z pierwotnej świątyni pozostał wczesnogotycki portal z przelomu XIII i XIV w. w wejściu głównym, portal gotycki w wejściu do bocznej kaplicy, fragmentarycznie zachowane służki sklepienne z XIII/XIV w. oraz gotycki nagrobek księcia Kazimierza I lub Przemysława I Noszaka wykonany przez nieznanego rzeźbiarza, związanego ze słynnym warszta-

¹⁶ Por. *ibidem*, s. 91–100.

tem Piotra Parlera w Pradze. W czasie prac renowacyjnych w latach 60. XX w. odsłonięto w zewnętrznych tynkach gotycki wątek murów i maswerków w oknach¹⁷.

Kościół otoczony jest wieńcem kaplic: przy nawie od strony południowej znajduje się kaplica Adoracji Najświętszego Sakramentu, po stronie północnej do nawy przylegają kaplice pod wezwaniem św. Melchiora Grodzieckiego i pod wezwaniem Św. Krzyża fundacji Jana Fryderyka Larischa z 1660 roku.

W kaplicy św. Melchiora Grodzieckiego, urodzonego w Cieszynie w 1584 roku, znajduje się barokowy ołtarz z obrazem pędzla Jana Wałacha przedstawiający *Męczennika stojącego nad Olzą* oraz figury św. Mikołaja i św. Judy Tadeusza. Kaplica została poświęcona św. Melchiorowi po jego beatyfikacji, która miała miejsce w 1905 roku.

W drugiej kaplicy na uwagę zasługuje barokowy krucyfiks z XVIII w., po bokach którego znajdują się rzeźby św. Jana i Matki Boskiej Bolesnej.

Ołtarz główny pochodzący z lat 1794–1795 wykonany został przez znanego artystę Andreasa Kaspra Schweigela z Brna. Znajdują się w nim: symbol Opatrzności Boskiej, rzeźby św. św. Piotra i Pawła oraz obraz przedstawiający Marię Magdalenę namaszcżającą olejkami stopy Jezusa. Obraz ten został namalowany w Wenecji w 1858 roku. We wnętrzu nad tabernakulum umieszczony został obraz Matki Bożej Cieszyńskiej, a sama świątynia została ustanowiona diecezjalnym sanktuarium maryjnym, w którym czczona jest Matka Najświętsza w swoim cieszyńskim wizerunku. Wśród innych elementów wystroju kościoła na uwagę zasługuje barokowo-klasycystyczna ambona i nastawa chrzcielnicy z 1792 roku, które wyszły z pracowni Franza Schuberta z Opawy. W południowej nawie bocznej umiejscowiona jest płyta nagrobna Mikołaja Ruckiego, kasztelana cieszyńskiego¹⁸. Ranga świątyni została również podniesiona ze względu na dokonaną w 2008 roku przez ordynariusza diecezji ostrawsko-opawskiej księdza biskupa Franciszka Lobkowicza intronizację kopii figury Praskiego Dzieciątka Jezus¹⁹.

Obiektem, który zasługuje na szczególne zainteresowanie, jest kościół Jezusowy, będący największą świątynią luterańską w środkowo-wschodniej Europie. Powstał jako „kościół łaski” na mocy ugody altransztackiej i był jedną z sześciu tego typu świątyń wybudowanych na Śląsku po latach prześladowań protestantów.

W roku 1709 wbito w ziemię drzewiec z flagą, orłem cesarskim i portretem cesarza Józefa I. Na wyznaczonym terenie wzniesiono najpierw kościół drewniany, natomiast budowę murowanej świątyni zakończono w 1723 roku (ze względu na trudności finansowe wznoszono ją z dobrowolnych składek społeczności ewange-

¹⁷ Por. *ibidem*, s.101–111.

¹⁸ Por. *ibidem*, s.109–111.

¹⁹ http://www.cieszyn.bielsko.opoka.org.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=289&Itemid=162, (10.12.2010).

lickiej). Wieżę murowanego kościoła ukończono w roku 1750, po uzyskaniu specjalnego zezwolenia²⁰.

Świątynia przeznaczona jest dla około 3500 osób z miejscami siedzącymi, a ogólnie może pomieścić nawet do 7 tys. wiernych.

Pięcionawowy kościół posiada rokokowy ołtarz główny wykonany w roku 1766 przez cieszyńskiego rzeźbiarza Józefa Pratzkera. Jego ozdobą są cztery postacie ewangelistów oraz cztery rzeźby przedstawiające aniołów. W centrum znajduje się obraz autorstwa Fryderyka Oesera *Ostatnia wieczerza*. Wartościowym dziełem sztuki jest barokowa ambona z roku 1785. W zachodniej części kościoła znajduje się dwukondygnacyjny chór muzyczny z balkonem mieszczącym organy koncertowe składające się z ponad dwóch tysięcy piszczałek.

Integralną częścią kościoła Jezusowego w Cieszynie są zbiory biblioteczne i archiwalne, funkcjonujące jako wydzielona statutowo i finansowana ze środków parafialnych instytucja o nazwie Biblioteka i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera. Pod opieką parafii znajdują się także eksponaty stanowiące kolekcję Muzeum Protestantyzmu.

Zarówno biblioteka, jak i archiwum oraz muzeum znajdują się w nawach bocznych kościoła Jezusowego, odpowiednio na drugim i trzecim piętrem.

Biblioteka im. Tschammera jest największą i zarazem najcenniejszą zabytkową biblioteką luterańską w Polsce. Jej zbiory, gromadzone od połowy XVIII wieku, zawierają ponad 23 tys. woluminów, z czego 5 tys. to starodruki z pięcioma inku-nabułami, ponad 17 tys. książek i czasopism z XIX i XX wieku oraz 322 rękopisy biblioteczne.

Najcenniejsze woluminy w zbiorach bibliotecznych to *Dialogorum libri quattuor* papieża Grzegorza I wydane między 1472 a 1474 rokiem, *Sermones de tempore et de sanctis cum quadragesimali* Johannesa Nidera wydrukowane przed 1480 rokiem, dwutomowa *Biblia* z 1483 roku wydana przez Antoniego Kolbergera, księga zawierająca *Decretales* papieża Grzegorza IX wydana w Wenecji w 1489 roku oraz *Liber chronicarum* Hartmanna Scheda opublikowana w 1496 roku w Augsburgu. Wśród innych dzieł znajdujących w zasobach biblioteki można znaleźć prace Marcina Lutera, Philippa Melanchtona, Jana Bugenhagena, Jakuba Andrei, Martina Chemnitza, Davida Chyträusa, Justusa Jonasa, Johannesa Brenza oraz późniejszych kontynuatorów ich myśli. Ze względu na objętość artykułu trudno wymienić wszystkie interesujące pozycje znajdujące się w zbiorach. Są to zarówno prace wybitnych przedstawicieli filozofii europejskiej napisane na przestrzeni od XVI do XVIII wieku (Kartezjusza, Erazma z Rotterdamu, Hugo Grotiusa i innych), jak również dzieła prawnicze, historyczne, geograficzne czy też literatura klasyczna

²⁰ Por. Ks. K. Michejda, *Dzieje Kościoła ewangelickiego Księstwie Cieszyńskim*, w: *Z historii Kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, Dom Wydawniczy i Księgarski „Dida- che”, Katowice 1992, s. 63–72.

grecka i rzymska (najwięcej jest woluminów zawierających dzieła Cyserona, Wergiliusza, Neposa, Terencjusza, Kurcjusza Rufusa, nieco mniej Owidiusza, Horacego, Ezopa, Fedrusa, Liwiusza, Arystotelesa, Pliniusza Młodszeo i Petroniusza), a także polskie druki religijne (m.in. kazania Samuela Dambrowskiego), druki związane ze Śląskiem Cieszyńskim, podręczniki, śpiewniki oraz encyklopedie, słowniki, książki z dziedziny filozofii, pedagogiki, historii, prawa, medycyny, sztuki, literatury pięknej i historii literatury, geografii²¹.

Doniosłe znaczenie ma również archiwum współtworzone i współistniejące z biblioteką, obejmujące kilkadziesiąt metrów bieżących różnego typu materiałów gromadzonych w latach 1709–2000, stanowiących spuściznę działalności cieszyńskiej parafii ewangelicko-augsburskiej, a zarazem bazę źródłową dla badań nad dziejami cieszyńskich ewangelików, jak i również spraw społeczności ewangelickich Moraw (do 1918 roku), Górnego Śląska, Galicji²².

Znaczące miejsce w przestrzeni cieszyńskiego kościoła Jezusowego zajmuje od niedawna Muzeum Protestantyzmu. Drugie tego typu muzeum w Polsce, poświęcone historii ewangelicyzmu, zostało oficjalnie otwarte 29 marca 2009 roku, a uroczysta inauguracja jego działalności była jednym z wydarzeń obchodów 300-lecia wyznaczenia miejsca pod budowę kościoła Jezusowego. Wśród eksponatów znajdują się książki i rękopisy pochodzące ze zbiorów Biblioteki i Archiwum im. Tschammera, w tym dokumenty związane z początkami Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Księstwie Cieszyńskim, między innymi odpis pierwszego znanego *Porządku kościelnego* Wacława III Adama z 1568 roku; odpis następnego *Porządku kościelnego* poszerzonego o *Porządek szkolny* wydany przez Katarzynę Sydonię w 1584 roku; zwieńczenie drzewca „łaski łaski” z wizerunkiem cesarza Józefa I Habsburga zatkniętej w miejscu przeznaczonym po budowę kościoła. Z ciekawszych obiektów w muzeum znaleźć można przedmioty związane z wystrojem świątyni oraz jej historyczne elementy, takie jak: zamek z głównego wejścia pochodzący z okresu budowy, kolekcję naczyń liturgicznych, mieszki na ofiary, dokument pergaminowy opisujący historię budowy kościoła Jezusowego, znaleziony w bani na wieży, a spisany po łacinie na uroczystość zakończenia budowy wieży kościoła w 1750 roku. Zainteresowanie zwiedzających wzbudzają także eksponaty związane z historią szkoły ewangelickiej, w tym dzienniczki uczniów, dziennik nauczycielski czy też fotografie związane z życiem parafii, w tym fotografie z konfirmacji, a także przedmioty używane w życiu codziennym przez mieszkańców Cieszyna: formy do wypieku opłatków i „szulek”, czyli wigilijnych słodkich specjałów ewangelickich rodzin. Interesujące są również zachowane tak zwane „schedule”, czyli kartki licencyjne wydawane za opłatą przez proboszczów parafii katolickich, a będące warunkiem do udzielenia chrztu, ślubu czy pogrzebu przez pastora ewangelickiego

²¹ www.biblioteka.cieszyn.org.pl/index.php/content,113,,1/, (11.12.2010).

²² Por. www.biblioteka.cieszyn.org.pl/index.php/content,87,,1/, (11.12.2010).

(ewangelicy pozostawali formalnie parafianami kościołów katolickich i prowadzono dla nich metryki). Ważnym eksponatem jest pierwsza drukowana historia kościoła Jezusowego autorstwa Jerzego Fryderyka Erdmanna Klettego, wydana w roku 1809 z okazji 100-lecia wyznaczenia miejsca pod budowę kościoła Jezusowego²³.

Na uwagę zasługują również cieszyńskie cmentarze: ewangelicko-augsburski założony w 1887 roku i do dziś użytkowany oraz cmentarz komunalny. Obydwa są miejscem pochówku wielu ludzi zasłużonych dla ziemi cieszyńskiej. Na pierwszym spoczywają m.in.: Andrzej Cienciąła, Helmut Kajzar, Jan Kubisz, Karol Niedoba, Jan Śliwka, Paweł Hulka Laskowski. Na drugim znajdują się groby: Karola Miarki, Gustawa Morcinka, Franciszka Popiołka, ks. Józefa Londzina, Pawła Stalmacha, ks. Ignacego Świeżego, Ludwika Brożka, Władysława Michejdy. Warte odwiedzenia są również cmentarze żydowskie. Stary cmentarz jest jedną z najstarszych żydowskich nekropolii na ziemiach polskich, powstał po 1647 roku, a pochówków zaprzestano tu dokonywać na początku XX w. Najstarsze zachowane macewy pochodzą z końca wieku XVII i dotyczą członków rodziny Singerów oraz spokrewnionego z nimi rodu Zifferów. Znajdują się tu także groby zmarłych należących do najbardziej znanych żydowskich rodzin z terenu całego Śląska Cieszyńskiego²⁴.

Na szlaku „Śladami cieszyńskich Żydów” znajdują się także inne obiekty związane z tradycjami i historią tej społeczności.

3. Przestrzeń sakralna jako znaczący element atrakcyjności Cieszyna

Zaprezentowane obiekty mają dosyć zróżnicowany charakter, jednocześnie stanowiąc znaczącą liczbę wśród atrakcji turystycznych polskiego Cieszyna. Unikatość takich miejsc, jak rotunda pod wezwaniem św. św. Mikołaja i Wacława czy kościół Jezusowy decyduje o tym, że są to bardzo często najważniejsze punkty na mapie miasta, odwiedzane przez turystów. Od roku 2009 dodatkowym takim miejscem stało się Muzeum Protestantyzmu, znajdujące się w kościele Jezusowym.

Atrakcyjność turystyczna to pojęcie złożone, na które składa się wiele elementów. Jego definiowanie i określenie stopnia wymaga analizy walorów przyrodniczych i kulturowych, zagospodarowania turystycznego (m.in. bazy noclegowej i gastronomicznej obecności infrastruktury związanej z kulturą, rekreacją, informacją turystyczną) i dostępności atrakcji, ale i samego regionu czy miejsca (system dróg i szlaków). Chcąc doprecyzować i określić tę właściwość, można zastosować metodę bonitacji punktowej dla walorów przyrodniczych i antropogeniczno-

²³ Z wywiadu przeprowadzonego z kustoszem muzeum Marcinem Gabrysiem w grudniu 2010.

²⁴ www.cieszyn.pl/?p=categoriesShow&iCategory=2297, (10.12.2010).

-kulturowych, jednakże metodę tę stosuje się raczej dla waloryzacji obszarów typu powiat czy region. Ze względu na brak danych w artykule dokonano subiektywnej oceny w oparciu o dostępne i prowadzone statystyki. Kwerenda wykazała, że 15 ze 100²⁵ obiektów wpisanych do rejestru zabytków to obiekty sakralne, w tym wszystkie omówione wcześniej w niniejszym opracowaniu. Można zwiedzać je, poruszając się trasą szlaku „Via Sacra. Kościoły i klasztory w Cieszynie i Czeskim Cieszynie”. Drogę i obiekty opisuje przewodnik ułatwiający poruszanie się w przestrzeni miasta. Oprócz tego istnieją inne szlaki uwzględniające obiekty sakralne: „Szlak Książąt Cieszyńskich – Piastowie”, „Szlak Książąt Cieszyńskich – Habsburgowie”, „Śladami Cieszyńskich Żydów”, „Szlakiem pamiątek ewangelików cieszyńskich”, „Cmentarz komunalny w Cieszynie”. Brak jest danych dotyczących liczby turystów w poszczególnych obiektach sakralnych, dlatego trudno określić stopień zainteresowania wizytami w tych miejscach. Dane statystyczne gromadzi na razie jedynie Muzeum Protestantyzmu wraz z Archiwum i Biblioteką im. Tchammera. W roku powstania muzeum zwiedziło je 2182 osób, w tym turyści z zagranicy (19 grup), natomiast do grudnia 2010 roku było to 1439 osób (22 grupy z zagranicy)²⁶. Należy jednak zaznaczyć, że choć kościół Jezusowy wraz z muzeum, archiwum i biblioteką stanowi czasami jedyny cel wizyt w Cieszynie, to zdarza się, że jest pomijany.

Cieszyn jest miastem o średnim ruchu turystycznym, a poziom jego atrakcyjności turystycznej wykazuje tendencję malejącą między innymi ze względu na brak inwestycji w infrastrukturę turystyczną²⁷.

Podsumowanie

„Czystą sferę *sacrum* tworzą świątynie różnych wyznań oraz cmentarze. Architektura kościołów oddziaływa na filozoficzne poglądy i moralne postawy poszczególnych jednostek dotyczące pojmowania natury i kosmosu, a także miejsca w nich człowieka i sytuacji jego egzystencji”²⁸. Cmentarze z kolei są obrazem tradycji i ciągłości trwania zarówno w wymiarze osobistym, jak i wspólnotowym oraz przestrzennym. Rozważania te skłaniają do zainteresowania się przestrzeniami sakralnymi jako z osobistymi obszarami spotkania z absolutem, historią, pewnymi wartościami, ale również miejscami obcowania z pięknem rozumianym jako przymiot bytów. W przypadku Cieszyna omówione obiekty sakralne stanowią wartość ze względu na ich znaczenie duchowe, ale także ze względu na przekaz kulturowy

²⁵ www.wkz.katowice.pl/rejestr_zabytkow.php, (10.12.2010).

²⁶ Informacje uzyskane ze statystyk prowadzonych przez muzeum.

²⁷ [Por.www.cocieszny.pl/files/11/IIkonsultacje.pdf](http://www.cocieszny.pl/files/11/IIkonsultacje.pdf), (10.12.2010).

²⁸ M. Madurowicz, *Sfera sacrum w przestrzeni miejskiej Warszawy*, Wyd. Akademickie Dialog, Warszawa 2002, s. 63.

stanowiący świadectwo historii i przemian zarówno społeczności, jak i miasta. W tym kontekście są one cenne przede wszystkim dla mieszkańców, ale również dla turystów, którzy mogą podziwiać dorobek architektury, sztuki, literatury tworzony przez cieszyńian, ale również ten przez nich gromadzony i przechowywany.

SACRED SPACES AS THE MEANING ELEMENT OF TOURIST ATTRACTION OF CIESZYN

Summary

Sacral space is an important part of the area where human lives and operates, as well as an existential domain created in his consciousness which results functioning as perceived and experienced reality. Establishing a sacrum zone simplifies orientation and organizes and constitutes the world, creating a reference by isolating a central point, which is the connection to the absolute space. This zone can be as big as a whole city, but also as small as a single place, item or symbol. In this article the author has presented selected parts the town of Cieszyn, which are considered sacral, symbolic and having rich history, as well as bringing specific message or substance. In the same time she is attempting to answer the question, if and to what extent, those spaces are affecting the tourist attractiveness of Cieszyn.

Translated by Agnieszka Matusiak